

21. Коросташова І. М. Патентний тролінг як прояв недобросовісної конкуренції: поняття, ознаки, причини / І. М. Коросташова // Вісник Академії митної служби України. Серія: «Право». – 2015. – № 1 (14). – Дніпропетровськ.: АМСУ. – С. 23–28.

22. Коросташова І. М. Проблеми адміністративно-правової охорони патентних прав (патентний тролінг – причини поширення та заходи протидії) / І. М. Коросташова // Роль і значення інтелектуальної власності в інноваційному розвитку економіки: Збірник наукових статей за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: ІІВ НУ «ОНЮА», 2015. – С. 119–126.

* *Коросташова Ірина Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри інституту «Митна академія» Університету митної справи та фінансів (м. Дніпропетровськ).*

УДК 347.74

Вадим Цюра *

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ПОВНОВАЖЕНЬ В КОНТЕКСТІ ВИНИКНЕННЯ НЕДОГОВІРНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

У статті досліджуються основні наукові концепції правової природи представницьких повноважень у світлі встановлення правовідносин недоговірного представництва. Автор пропонує власну характеристику повноваження як комплексного та самостійного поняття науки цивільного права.

Ключові слова: представницькі повноваження, недоговірне представництво, правоздатність принципала, суб'єктивне право представника, юридичні дії в інтересах іншої особи.

Цюра В. В. Правовая природа представительских полномочий в контексте возникновения внедоговорного представительства.

В статье исследуются основные научные концепции правовой природы представительских полномочий в свете установления правоотношений внедоговорного представительства. Автор предлагает собственную характеристику полномочия как комплексного и самостоятельного понятия науки гражданского права.

Ключевые слова: представительские полномочия, внедоговорное представительство, правоспособность принципала, субъективное право представителя, юридические действия в интересах другого лица.

Tsura V. V. Legal nature of representative powers in the context of the emergence of non-contractual representation.

The article investigates the basic scientific concepts of the legal nature of representative powers in the light of the establishment of non-contractual legal representation. The author offers his own description of representative powers as a complex and independent concepts of the civil law science.

Keywords: representative powers, the non-contractual representation, the legal capacity of the principal, the subjective right of the representative, legal action on behalf of another person.

Визначення моменту виникнення недоговірного представництва загалом як правовідносин безпосередньо пов'язується із виникненням конкретних представницьких повноважень, з їх сутністю та правовою природою, оскільки саме на основі повноважень виникають, змінюються та припиняються відносини представництва. Разом з тим, оскільки підстави виникнення повноважень в межах недоговірного представництва лежать у площині позитивного права, доцільно більш глибоко визначити сутність представницького повноваження та встановити аспекти взаємодії таких повноважень із тими, які витікають з

договірному представництві. Крім цього, важливо проаналізувати момент їх виникнення та детермінанти цього процесу, а отже і визначити момент встановлення недоговірних представницьких відносин загалом.

Питанням недоговірному представництву, в тому числі і аспектам його виникнення та значенню представницьких повноважень як таких присвячували наукові праці, зокрема, І. О. Гелецька, В. Л. Гранін, С. Г. Керимов, Р. Я. Лемик, О. Л. Невзгодіна, Л. І. Шаповал. При цьому сутність представницьких повноважень та їх значення для встановлення законного та інших видів позадоговірному представництву досі залишаються дискусійними проблемами, що потребують додаткового наукового аналізу та вивчення.

Таким чином, *метою статті* є встановлення правової природи та ключових ознак представницьких повноважень, висвітлення питання їх юридичного значення для виникнення праввідносин недоговірному представництву.

Повноваження (лат. *Auctoritas*, англ. *Authority*, нім. *Befugnis, Vollmacht*) у теорії держави і права, науці управління, а також у всіх галузях права розглядається як основна частина компетенції і статусу органу, посадової особи, яка виконує управлінські функції в організації, а також деяких інших осіб, які реалізують функції, передбачені для них законодавством або установчими документами юридичної особи (повноваження органу, посадові повноваження, службові повноваження тощо). У цьому значенні повноваження є правом (і одночасно обов'язком) відповідного суб'єкта діяти у спосіб, передбачений нормативно-правовим актом [1, с. 654].

У цивільному ж праві повноваження – це засноване на договорі чи законі право однієї особи представляти інтереси (вчиняти правочини та інші юридично значимі дії) від імені іншої, створюючи, змінюючи та/або припиняючи цивільні права та обов'язки особи, яку представляють. При цьому найбільш значимим при аналізі повноваження є те, що для того, щоб дії представника зумовили настання юридичних прав і обов'язків в особи, яку представляють, обов'язковою є наявність повноважень у представника. Наведене вище визначення повноваження є найбільш загальним. Однак у доктрині бачення правової природи цієї категорії є далеко неоднозначним. Тому спробуємо проаналізувати існуючі погляди, визначити ключові ознаки повноважень та моменту їх виникнення.

Існуючі точки зору можна об'єднати в рамках кількох концепцій. Так, вітчизняний дослідник В. Л. Гранін виділяє доктрину «очевидної категорії», юридичного факту, суб'єктивного права, абсолютного суб'єктивного права [2, с. 73–86]. Інший науковець, А. В. Грїшин виділяє такі: концепцію юридичного фактору, прояву правоздатності, абсолютного права, відносного права, суб'єктивного обов'язку [3, с. 84]. Ще один автор А. А. Кузьмишин підходить до категорії повноваження зводить до теорії юридичного факту і теорії права [4, с. 7]. Відомий дослідник відносин представництва О. Л. Невзгодіна, а також Н. Г. Гончарова виділяють концепції прояву правоздатності, юридичних фактів і суб'єктивного права [5, с. 32–33; 6, с. 43–46].

Вбачається, що з метою дослідження правової природи повноваження у недоговірному представництві найбільш поширеними є такі концепції: 1) юридичного факту; 2) прояву правоздатності; 3) права; 4) обов'язку; 5) сукупності прав і обов'язків.

Відповідно до концепції юридичного факту під повноваженням розуміється юридична дія (декілька юридичних дій), яку може вчинити представник від імені особи, яку він представляє [7, с. 7]. Але саме повноваження визначає таке коло юридичних дій, які є його змістом [5, с. 119]. Навряд чи можна також погодитися і з О. С. Іоффе, який вказував, що повноваження породжує певні юридичні наслідки, а відтак є юридичним фактом [8, с. 345]. При такому підході до розуміння повноваження неминуче ототожнення або з підставою його виникнення, або з юридичними діями, вчиненими представником. Крім того, саме повноваження вимагає для свого виникнення юридичних фактів і при розгляді його як юридичний факт відбувається ототожнення двох різних правових категорій: юридико-фактичної підстави повноваження із самим повноваженням. Також неможливо визначити, до якого виду юридичних фактів належить повноваження – дій або подій [9, с. 231]. Такий підхід до розуміння природи повноваження не дає можливості визначити його межі.

Дослідник С. Крилов, натомість, розуміє повноваження як юридичний акт, який зумовлює здатність конкретної особи бути представником іншої [10, с. 9–16]. При цьому він вказує, що існує кілька різновидів таких актів: банківська картка, доручення тощо. У цьому випадку відбувається ототожнення понять повноваження і дій по наданню представнику повноважень, або документу, який засвідчує наявність і обсяг повноважень. Однак за будь-якого з цих двох варіантів дана концепція охоплюється доктриною, відповідно до якої повноваження розглядається як юридичний факт.

Прихильники концепції прояву правоздатності визначають повноваження як особливе правове явище, яке не є ні правоздатністю, ні суб'єктивним правом і виступає як прояв правоздатності представника, юридична можливість представника, що передбачає здатність мати права і обов'язки, необхідні для здійснення юридичних дій стосовно третіх осіб в інтересах особи, яку представляють [6, с. 46]. Однак, по-перше, більшість авторів вказують на відсутність юридичних інструментів, які пов'язують правоздатність і суб'єктивне право, а по-друге, у випадку кваліфікації повноваження як прояву, наслідку правоздатності порушуються межі представництва. Адже з моменту виникнення представництва представник уже має правові можливості, необхідні для здійснення юридичних дій від імені принципала, а наявність останніх уже свідчить про встановлення повноважень і загалом знаходиться за рамками представництва, оскільки потенційно існує у всіх осіб, які відповідають встановленим до представника вимогам. Разом із тим, важливе значення має той факт, що на рівні правоздатності засвідчується юридична можливість представника набувати і здійснювати права від імені та в інтересах третьої особи. Вбачається, що розширення обсягу правоздатності за рахунок технічного уповноваження на це іншою особою не відповідає сутності правоздатності, яка передбачає здатність мати права та обов'язки (для себе, а не для інших). Тому очевидно, що говорити про прояв правоздатності в розрізі сутності повноваження можна доволі умовно.

Відповідно до концепції права під повноваженням розуміється право представника вчинити правочини і юридичні дії від імені особи, яку він представляє, і тим самим створювати для неї правові наслідки [4, с. 9; 11, с. 61]. При цьому одні автори не уточнюють юридичну природу такого права, а інші розглядають повноваження як особливе право, яке не є суб'єктивним правом, оскільки йому не відповідає обов'язок – ні принципала, ні третьої особи [9, с. 230]. Треті висловлюють думку, що повноваження за своєю юридичною природою є суб'єктивним правом (абсолютним або відносним) [12, с. 61; 13, с. 119–120]. Визнання повноваження абсолютним суб'єктивним правом вбачається не зовсім коректним, оскільки воно не супроводжується абсолютним захистом. Повноваження як відносно суб'єктивне право містить у собі правомочність на «свої» позитивні дії як можливість представника діяти певним чином від імені особи, яку він представляє, і негативну правомочність вимагати від принципала прийняття на себе юридичних наслідків дій, вчинених у межах повноваження [5, с. 45]. Тобто повноваженню, як відносному суб'єктивному праву, повинен кореспондувати обов'язок особи, яка представляється за цим повноваженням, прийняти на себе юридичні наслідки його здійснення. Однак перехід юридичних наслідків дій представника відбувається не в силу наявності повноваження як права, а на підставі положень закону, автоматично. При цьому не має значення, зобов'язався принципал чи ні прийняти їх на себе (це особливо очевидно, коли принципал є недієздатною особою і мова йде саме про законне представництво), адже порушений такий «обов'язок» бути не може. У випадку ж відмови від обов'язків, які виникли з представництва, будуть порушені права контрагента за правочином (третьої особи), а не представника. Як правильно зазначив В. А. Рясенцев, «відповідність між повноваженням і названим обов'язком принципала відсутня, оскільки повноваження завжди звернене до третьої особи, а не до особи, інтереси якої представляються» [9, с. 230]. Крім того, будь-яке суб'єктивне право повинне породжувати право на позов. Для представника ж можливості звернення з позовом про захист повноваження чинним законодавством не передбачено. Таким чином, повноваження не може визнаватися правом.

На противагу теорії права, К. І. Скловський запропонував розглядати повноваження як обов'язок представника вчинити певні юридичні дії від імені особи, яку він представляє.

Крім того, автор розрізняє повноваження у вузькому змісті як коло дій, які він вправі вчинити стосовно третьої особи в рамках покладеного на нього обов'язку, і в широкому змісті – як суб'єктивний обов'язок представника стосовно особи, яку він представляє (він виражається у встановленій законом формі, доступній для сприйняття третіми особами) [11, с. 19]. Така точка зору також викликає заперечення. По-перше, представник може відмовитися бути представником, а отже, відмовитися від повноваження – покладеного на нього обов'язку. Однак, якщо суб'єктивне право є юридично забезпеченою мірою можливої поведінки уповноваженої особи і, як наслідок, можливістю такої особи вибирати, скористатися таким правом чи ні, а також можливістю відмовитися від нього, то суб'єктивний обов'язок є юридично обумовленою мірою необхідної поведінки зобов'язаної особи, забезпеченою можливістю державного примусу і, як наслідок, можливістю відмовитися від передбачених обов'язком дій відсутня [14, с. 19]. По-друге, трактування повноваження у «вузькому змісті» в рамках цієї концепції практично відповідає концепції юридичного факту і, крім того, вказує не на обов'язок, а на право вчиняти певні дії відносно третіх осіб. Грішин А. В. поєднує дві останні точки зору в рамках концепції «сукупності повноважень», стверджуючи, що повноваження складається не тільки з низки прав і обов'язків, наданих представникові принципалом (за договором або дорученням), але також з прав і обов'язків, які випливають із закону, звичаїв ділового обороту, в силу того, що особа має статус представника. На думку автора, кожне із цих прав і кожен обов'язок є самостійним повноваженням [3, с. 95]. На нашу думку, варто погодитися, що повноваження визначає коло прав і обов'язків представника. Однак включення такого великого обсягу у зміст повноваження є дещо необґрунтованим.

Як вірно відмічено представниками концепції прояву правоздатності, повноваження формується під впливом волі принципала [6, с. 45], якщо мова йде про добровільне представництво. Разом із тим, у випадку, коли йдеться про обов'язкове представництво, повноваження визначається законом. Крім того, повноваження є сукупністю таких прав і обов'язків, дії представника в рамках яких, вчинені від імені принципала, неминуче створюють, змінюють або припиняють цивільні права і обов'язки останнього. Причому така сукупність є похідною від правоздатності особи, яку представляють, і відображає частину цієї правоздатності. Поряд із цим, усіма правами, визначеними повноваженням, володіє і принципал з тією лише різницею, що він буде здійснювати їх від власного імені. Всі інші права і обов'язки, якими наділений представник в силу свого статусу, не є повноваженнями і мають звичайну правову природу. Так, наприклад, обов'язок представника діяти в інтересах особи, яку він представляє, не буде повноваженням. Таким чином, права і обов'язки, делеговані представникові принципалом (або відповідно до закону, органом, який встановлює статус особи, як представника – для обов'язкового представництва), мають певні особливості.

Висновки. Підсумовуючи проведений аналіз, можна виділити основні ознаки повноваження, які характеризують його як змішану цивільно-правову категорію, якій притаманні характеристики низки правових явищ та концепцій поруч із власними рисами, що у сукупності створюють самостійне поняття правової науки:

- повноваження завжди встановлюється в рамках правоздатності принципала;
- повноваження формується в силу волевиявлення особи, яку представляють при добровільному представництві, та в силу положень нормативних актів і настання передбачених ними юридичних фактів – у випадку законного представництва;
- повноваження знаходить свій прояв у суб'єктивному праві, а тому представник може здійснити дії, визначені повноваженнями, а може відмовитися від них;
- повноваження на стадії реалізації набуває ознак обов'язку, внаслідок чого не породжує відповідного обов'язку з боку принципала і не може бути порушене як суб'єктивне право і не зумовлює виникнення права на захист.

Таке розуміння повноваження, на наш погляд, найбільш оптимально вписується в існуючу у ЦК України модель представництва. Особливого значення набувають перші дві із сформульованих нами ознак, за якими повноваження формується у межах правоздатності

особи, яку представляють, та виникає в силу положень нормативних актів на підставі визначених ними юридичних фактів. Тим самим підкреслюється юридико-технічна природа наділення повноваженнями, що, у свою чергу, спричиняє уже юридико-фактичне виникнення правовідносин представництва.

Саме тому, наприклад, батьки, позбавлені батьківських прав, зберігаючи за собою окремі обов'язки по утриманню дитини, визначені сімейним законодавством (зокрема, це встановлено ч. 2 ст. 166 СК України), відповідно до п. 2 ч. 1 цієї ж статті Кодексу перестають бути законними представниками дитини, оскільки позбавляються повноважень здійснювати таке представництво (О. Ф. Лапчевська визначає такі наслідки як санкції за нездійснення батьками своїх обов'язків [15, с. 105]). Тим самим підкреслюється, що хоча недоговірне представництво і є тісно пов'язаним правовим інститутом із батьківством, опікунством, усиновленням, діяльністю органів юридичної особи, будучи пов'язаним з ними окремими юридичними фактами та джерелами нормативно-правового регулювання, але виникає як самостійне правовідношення в силу наділення таких осіб повноваженнями на здійснення представництва. При цьому, такі повноваження юридично відокремлені від усіх інших прав та обов'язків, які існують в межах інших, окрім представницьких, правовідносин між представником та принципалом. Гранін В. Л., підкреслюючи недоцільність ототожнення категорій представництва як правовідношення та повноваження як його елементу (з чим ми, безумовно, погоджуємося), наводить інший приклад, коли «особа, призначена представником актом органу юридичної особи, може спочатку не мати точно визначених повноважень». Але пізніше такому представнику може бути видана довіреність, у якій вже точно визначається коло правомочностей (повноваження) останнього [2, с. 91]. Втім, навіть у цьому випадку представництво у вигляді фактично сформованих правовідносин виникне лише після наділення особи, яка виступатиме представником, реальним обсягом повноважень: без них представництво є лише правовою фікцією, яка не може належно функціонувати без окреслених і визначених законом, адміністративним актом чи рішенням суду, у випадку недоговірного представництва, повноважень представника.

Отже, загальну схему виникнення недоговірного представництва можна зобразити як формування на основі приписів закону, адміністративних актів, рішення суду тощо та передбачених ними додаткових юридичних фактів, конкретного обсягу представницьких повноважень, яким наділяється та чи інша особа в рамках правоздатності принципала. Такий висновок, на нашу думку, підкреслює безпосередню практичну спрямованість правової категорії «повноваження» у цивільному праві, що має ключове значення для здійснення і захисту законних прав та інтересів принципала. Засновуючись на результатах здійсненого дослідження, вважаємо за можливе подальше вивчення проблематики недоговірного представництва.

Список використаних джерел:

1. Тихомирова Л. В. Юридическая энциклопедия / Л. В. Тихомирова, М. Ю. Тихомиров ; под ред. М. Ю. Тихомирова. – Изд. 5-е, доп. и перераб. – М. : Изд-во Тихомирова М. Ю., 2005. – 1052 с.
2. Гранін В. Л. Повноваження представника та його реалізація за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Гранін Віталій Львович ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2005. – 212 с.
3. Гришин А. В. Коммерческое представительство в предпринимательской деятельности и его правовая защита (гражданско-правовой и уголовно-правовой аспекты) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Гришин Андрей Владимирович ; Московская академия внутренних дел РФ. – М., 2001. – 221 с.
4. Кузьмишин А. А. К вопросу о понятии и юридической природе представительства и полномочия в гражданском праве / А. А. Кузьмишин // Юрист. – 1999. – № 12. – С. 2–15.
5. Невзгодина Е. Л. Представительство по советскому гражданскому праву / Е. Л. Невзгодина. – Изд-во Томского ун-та, 1980. – 156 с.
6. Гончарова Н. Г. Административно-правовые аспекты добровольного представительства в таможенной сфере : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Гончарова Надежда Геннадьевна ; Московская государственная юридическая академия. – М., 2002. – 200 с.

7. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Спарк, 1995. – 605 с.
8. Иоффе О. С. Советское гражданское право. Курс лекций: Общая часть. Право собственности. Общее учение об обязательствах : Учебное пособие / О. С. Иоффе / Отв. ред. А. К. Юрченко. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1958. – 511 с.
9. Рясенцев В. А. Советское гражданское право : [учебн.] / В. А. Рясенцев; под ред. В. А. Рясенцева. – М. : Юридическая литература, 1975. – Т. 1. – 558 с.
10. Крылов С. Соотношение договора поручения и доверенности / С. Крылов // Российская юстиция. – 1999. – № 9 – С. 9–16.
11. Скловский К. И. Представительство в гражданском праве и процессе (Вопросы теории: сущность, содержание, структура) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Скловский Константин Ильич. – Х. : Харьковский юридический институт, 1981. – 389 с.
12. Андреев В. К. Применение института представительства в деятельности производственного объединения / В. К. Андреев // Советское государство и право. – 1976. – № 8. – С. 59–63.
13. Невзгодина Е. Л. Представительство по гражданскому праву / Е. Л. Невзгодина // Советское гражданское право. – 1978. – № 3. – С. 118–123.
14. Гражданское право : [учебн.] / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – Изд. 5-е, перераб. и дополн. – М. : Проспект, 2009. – Часть 1. – 741 с.
15. Лапчевська О. Ф. Правові наслідки позбавлення батьків батьківських прав / О. Ф. Лапчевська // Судова апеляція. – 2013. – № 1 (30). – С. 103–109.

* Цюра Вадим Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.